

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ «КУЛЬТУРНОГО КАПІТАЛУ» СЕРЕД СУМІЖНИХ ЗА ЗМІСТОМ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ АНАЛОГІВ

У статті розглянуто концептуальну специфіку «культурного капіталу» серед

термінологічних за змістом понять соціологічної теорії та суспільствознаства.

Пропонується комплексний підхід до здійснення теоретичної інтерпретації концепту «культурного капіталу» задля адекватної фіксації у його змісті тенденцій сучасних суспільних трансформацій.

Ключові слова: культурний капітал, людський капітал, нематеріальний капітал, рівень освіти, культурне споживання, стратифікаційна система, конвертація.

В статье рассмотрено концептуальную специфику «культурного капитала» среди терминологических по содержанию понятий социологической теории и обществоведения. Предложен комплексный подход к осуществлению теоретической интерпретации концепта «культурный капитал» для адекватной фиксации в его содержании тенденций современных общественных трансформаций.

Ключевые слова: культурный капитал, человеческий капитал, нематериальный капитал, уровень образования, культурное потребление, стратификационная система, конвертация.

The article reviews the conceptual features of "cultural capital" within the meaning of analogues concepts in sociological theory and social science. There had been proposed a comprehensive approach to the theoretical interpretation of the concept of "cultural capital" for adequate fixation in its content modern transformation trends.

Keywords: cultural capital, human capital, intangible capital, education, cultural consumption, stratified system, conversion.

Актуальність. Сучасні соціологічні підходи до дослідження джерел формування та накопичення культурного капіталу не становлять єдності наукового пошуку та характеризуються відмінностями як методологічних, так і онтологічних аспектів дослідження. Більше того, найбільш *проблемним* у даному

контексті є практично повна неможливість порівняння отриманих результатів, що суттєво зменшує наукову цінність отриманих даних та вимагає значних додаткових як теоретичних, так і емпіричних

досліджень даної проблеми, починаючи з однозначного формулювання ключових позицій будь-якої соціологічної концепції.

На нашу думку, окреслена суперечність між теоретико-методологічних підходів викликана не стільки недосконалістю дослідницького апарату та невірною інтерпретацією отриманих емпіричних даних, як наприклад, про це стверджують деякі соціологи [1, 2], скільки складністю самого дослідницького феномену та зміни з часом його структурних складових та механізмів актуалізації, конвертації та накопичення. Одним із найбільш *актуальних* напрямів теоретичного конструювання концепту «культурний капітал» є його диференціація від суміжних за змістом понять, оскільки значна частина провідних дослідників концепції культурного капіталу одним із найвагоміших аспектів такого вивчення називають концептуальне розмивання теоретичного змісту більшості нематеріальних типів капіталів, а також відсутність чіткого їх відокремлення [1; 3; 4; 5].

Метою даної статті є виокремлення концептуальних характеристик та ознак «культурного капіталу» серед термінологічних аналогів у сучасній соціологічній теорії.

Оцінюючи ступінь дослідженості теоретичних інтерпретацій концепту «культурний капітал», слід вказати на її недостатню наукову розробленість, особливо в аспектах ідентифікації та аргументації його смислових ознак. Слід підкреслити, що в межах різних сучасних соціологічних парадигм (зокрема, феноменологічної, інтеракціоністської, конструктивістської, драматургічної, неофункціоналістської, конфліктологічної) безпосереднє термінологічне використання «культурного капіталу» є обмеженим, оскільки змістовну інтерпретацію набувають еквівалентні даному концепту аналоги («запас знань», «досвід», «освітньо-культурний рівень», «освіченість», «компетентність», «обізнаність», «людський капітал», «інтелектуальний капітал» та ін.). Саме тому важливим є розуміння того, що лише в межах постструктуралістської соціології «культурний капітал» постає як концепт соціологічної теорії, тоді як в усіх інших підходах він набуває ознак метафори. Метафоризація концепту «культурний капітал» призводить до суперечливих методологічних наслідків, змістовно пов'язаних з вирішенням завдань наукової ідентифікації статусних ознак певних соціальних груп як носіїв культурного капіталу (таких, як інтелектуали, експерти, вчені, аспіранти, студенти та ін.).

Так, більшість соціологічних визначень концепту «культурний капітал» тяжіє до редукції структурних елементів культурного капіталу до освітньо-професійного рівня індивіда [6], а отже є дуже близьким до капіталу людського – поняття, що вживається переважно в економічній теорії. Н.Горбунова зазначає: «Культурний капітал – це багатство людини у формі базових цінностей, норм, принципів, ..., що визначають професійну компетентність, яка реалізується в його соціальній

діяльності, що приносить додаткові соціально-економічні вигоди і легітимують статуси, ролі і владу» [7, с.22]. Як бачимо, у даному визначенні наводиться досить еkleктичний набір складових культурного капіталу, що потребує значного

уточнення, і, крім того, було здійснено апелювання до професії як сфери, в якій безпосередньо функціонує культурний капітал. Така ж думка висловлюється і в інших вітчизняних соціологічних працях: «Категорія культурного капіталу в межах соціологічної науки позначає сукупність інтелектуальних здібностей, знань, умінь, навичок, моральних якостей, кваліфікаційної підготовки індивіда або індивідів, які використовуються в процесі здійснення соціальної діяльності і при цьому узаконюють володіння статусом і владою» [8]. Якщо розглянути сучасне класичне загальновизнане економічне визначення людського капіталу, не аналізуючи спірні підходи, в межах яких культурний капітал вважається його частиною, то воно матиме такий зміст: «Людський капітал – це сформований або розвинутий у результаті інвестицій і накопичений людьми (людиною) певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивації та інших продуктивних якостей, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів (заробітків) його власника» [9, с. 101]. Як бачимо, дане визначення хоч і оперує економічними термінами, однак не виражає специфіки людського капіталу на відміну від культурного, оскільки використання усіх типів капіталів відбувається з метою отримання вигоди та зиску, особливо у матеріальному плані.

Основними недоліками даних визначень, на нашу думку, є відсутність конкретизації сфери та напрямку кожного з компонентів даних типів капіталів, що не дозволяє визначити специфіку суміжних за змістом понять. Не виникає сумнівів стосовно того, що знання та навички є основою і людського, і культурного капіталів (а також деяких інших нематеріальних типів, наприклад, освітнього, інтелектуального, релігійного, організаційного тощо), однак потребує подальшого з'ясування уточнення, який саме тип знання та навичок є основою саме цього типу капіталу та визначає його специфіку; мотивація до чого саме обумовлює певний тип капіталу та інше. Більше того, у різних визначеннях культурного капіталу, що відображають його структурний вимір, включено різні елементи, що інколи мають досить опосередкований або ж взагалі малозрозумілий зв'язок з класичною традицією визначення концепту (наприклад, здоров'я, соціальні зв'язки тощо).

Незважаючи на таку некоректність у трактуванні різних видів капіталів (культурного, людського, інтелектуального, освітнього,

соціального тощо), тяжіння сучасних соціологів саме до цієї орієнтації щодо визначення культурного капіталу є зовсім не випадковим. Спробу розмежування змісту концептів було здійснено в працях В.Радаєва [10, с.29-32], на думку автора основні відмінності між поняттями «культурний капітал» та «людський капітал» полягають у тому, що якщо культурний капітал безпосередньо пов'язаний з культурно-нормативною стратифікаційною системою, то людський капітал – лежить в основі соціально-професійної системи. Культурний капітал виступає у вигляді специфічних знаків та символів і відображає соціальне походження та статус свого носія, вимір яких може відбуватися лише за неявними ознаками рівня поваги та престижу, тоді як людський капітал, як було зазначено вище, поділяє людей на групи за освітнім та професійним рівнями. Проте, на нашу думку, у сучасному суспільстві культурні надбання та переваги індивідів найчастіше, окрім матеріальної, конвертуються в успіхи саме в професійній реалізації, більше того професійні надбання також можуть бути оцінені за шкалами престижу та поваги. Це, так би мовити, один з ефектів та наслідків накопичення культурного капіталу, що, однак, не відображає його основи та суті як концепту загальної соціологічної теорії. Виходячи з окресленого, прийнятність даного підходу російського соціолога можлива лише за умови розгляду культурного капіталу як атрибуту аристократичних сімей минулого, тоді як сприяти виявленню тенденцій сьогодення він не в змозі.

Вітчизняний соціолог О.Голіков, дослідник даної проблематики, зазначає, що, хоч і вважає культурний та освітній капітали різними соціальними концептами, однак констатує єдність їх природи, схожість механізмів конструювання і функціонування, що ставить під питання автономність освітнього капіталу [3, с.55]. Справді, у французьких соціологічних студіях фактично не існує чіткого розділення між культурним капіталом і рівнем освіти індивіда, хоча такий підхід не є єдиним: у скандинавських соціологічних школах освіта виступає не єдиною та не найбільш значною складовою досліджуваного концепту [1, с.52]. З нашої точки зору, хоча освіта водночас виступає також і основним компонентом інших нематеріальних типів капіталів, таких, як, наприклад, людський та інтелектуальний, однак, для кожного з капіталів вона є не лише елементом, але й базисом для накопичення і має надзвичайно високу кореляцію з нею.

Вища освіта, яка залишається ключовим елементом серед наведених джерел накопичення культурного капіталу, одночасно є і джерелом накопичення капіталу людського. Проте глибший огляд латентних функцій вищої освіти (вміння виступати перед аудиторією, поводити себе у колективі, працювати з великим масивом літератури, залучення до наукової діяльності та багато іншого) дає можливість оцінити її вплив не лише на інтелект та знання особистості, але й на інші структурні компоненти культурного капіталу. Так, саме під час

навчання в закладах освіти формується коло друзів та знайомих, а отже, можна говорити про доцільність розгляду освіти як джерела накопичення соціального капіталу. Можливим вирішенням цих проблем може стати ідея єдності та взаємодоповнюваності освіти і культури, трактування освіти як форми трансляції культури і реалізації її креативного потенціалу, а культури, в свою чергу, як найважливішої умови розвитку особистості і вдосконалення освітнього процесу. Освіта у зв'язку з цим розглядається як соціокультурна система, що забезпечує культурну спадкоємність (трансляцію культурних норм, цінностей, ідей) та розвиток людської індивідуальності, як спосіб підготовки людини до успішного існування в соціумі та культурі.

Саме таке розуміння освіти як складного соціального інституту, що має відносну самостійність функціонування, володіє здатністю активного впливу на розвиток соціального, демографічного, професійного та духовного життя, на нашу думку, здатне пояснити тісний зв'язок міждисциплінарних понять. Саме тому взаємозалежність та взаємозв'язок освіти та суспільства має гуманістичне значення. Це виражається у передачі від покоління до покоління духовного багатства, загальнолюдських та національно-етнічних цінностей, у формуванні творчих здібностей особистості, а не у підготовці вузькопрофільного спеціаліста. Саме такий широкий підхід до функцій освіти як соціального інституту дає можливість оцінити його вплив на формування культурного капіталу, а також прояснює відмінності між різними його видами. Більше того, оскільки зростання

ролі інформації і знань в сучасному суспільстві, реалізованих освітою, безпосередньо починає впливати на соціальні процеси, то, отже, поняття «освіта» і «культура» стають єдиними і взаємодоповнюючими, однак на сьогоднішній день існують суперечності між старими поняттями і новою сутністю [11, с.49]. Можна погодитись з даною точкою зору, зазначивши, однак, що освіта є основним засобом та методом охоплення культурних надбань та підвищення культурного рівня людини.

Можна лише частково погодитись з думкою О.Голікова, який стверджує, що сучасні тенденції суспільного розвитку вимагають перегляду класичного визначення культурного капіталу, оскільки «...культурний капітал виступає комплексним, інтегрованим показником як професійної, так і соціальної компетентності актора, що піддається емпіричному вимірюванню, виявляючись у гетерогенних формах та маніфестаціях» [12, с.16]. Однак такий перегляд потребує формування альтернативного комплексного визначення, яке у своєму теоретичному змісті містило б посилання на функціональний, діяльнісний, структурний та символічний виміри культурного капіталу у контексті сучасних суспільних змін, котрі не враховано автором у його роботі. На нашу думку, культурний капітал можна визначити як

специфічний атрибут соціального суб'єкта, що виступає у формі сукупності інтелектуальних здібностей, лінгвістичної компетентності, загальної освіченості та кваліфікаційної підготовки, умінь та навиків розуміння кодів матеріальної та духовної культури, морально-етичних якостей, які використовуються під час здійснення соціальної діяльності у процесі взаємної конвертації капіталів і при цьому узаконюють володіння соціальним статусом, формуються під впливом сімейного виховання, а згодом – освіти та самоосвіти через посередництво мотиваційного компоненту прагнення до його накопичення в межах процесу соціалізації та на макрорівні виступає як соціальний ресурс, що формує суспільну структуру.

Спроба часткового концептуального переосмислення гносеологічних суперечностей з'ясування співвідношення джерел накопичення культурного капіталу повинна базуватися на врахуванні досить відчутної зміни структури сучасної культурної еліти як основного його суспільного власника-носія. Якщо в епоху середньовіччя та нового часу культурна еліта була фактично легітимно визнана (інституціонально це навіть підтверджувалося наявністю аристократичних титулів), то в сучасному суспільстві вимірювання класової структури є складним та інколи не досить очевидним навіть для науковців (які, часом, навіть сперечаються стосовно наявності класів як таких). Каналами інституціоналізації культурного капіталу виступає освіта, а вже потім і професія. Таким чином, розуміння культурного капіталу виключно як визначні знання індивіда в сфері високого мистецтва та етикету (чим він по суті і є у класичному визначенні на відміну від капіталу людського) на сучасному етапі розвитку соціологічного знання є досить вузьким суто дослідницьким чином побудованим теоретичним концептом, що поступово з плином часу та як наслідок об'єктивного розвитку історичних подій втрачає своє значення та є характерним лише для дуже вузької групи осіб, що – найбільш парадоксально – зазвичай пов'язані з формуванням капіталу знову ж таки завдяки власній професії (мистецтвознавці, критики, науковці в сфері культури та мистецтва та інші), а отже, якщо й далі

керуватися даною точкою зору, то їх культурний капітал одночасно виступає як і людський. Репродукція ж культурного капіталу, що в середні віки дійсно становила жорсткий механізм, який практично на рівні формальних законів вимагав від родинної соціалізації чітко спрямованого перебігу (діти аристократичних родин обов'язково вивчали іноземні мови, етикет, мистецтво, моду, танці та гру на музичних інструментах, тоді ж як діти нижчих класових прошарків – навчалися знанню роботи в полі, догляду за худобою, куховарства тощо), хоч частково і існує сьогодні, однак значно послаблює свої

лещата, дозволяючи людській долі варіювати відповідно до дії інших чинників. Це означає, що раніше соціальна репродукція культурного капіталу відбувалася загалом стало та стабільно (винятком ставали такі соціальні ліфти, як шлюби та особливі досягнення), а вищенаведені навчальні заняття та дозвілля ставали прямими індикаторами культурного капіталу. Сьогодні ж пропонує молодій людині значну кількість сфер професійної самореалізації, мистецьких гуртків та занять, завдяки чому їй обов'язково доводиться робити вибір, що ускладнює однозначну оцінку рівня культурного капіталу у людини.

Більше того, прискорення науково-технічного прогресу кінця ХХ ст. вимагає орієнтації на зовсім інший тип здобування знання, частково відтісняючи цим традиційну культурну еліту. Так, на думку К.Мангейма, в суспільстві, що повністю використовує власні сили для організації (а саме таким є сучасне постмодерне суспільство), найбільшу роль відіграє еліта у сфері політики та організації, тоді ж як еліта у сфері науки, мистецтва та релігії якщо не відсутня взагалі, то не відіграє помітної ролі в суспільних сферах. Відносно ж бюрократичної еліти в індустріально розвиненому суспільстві відомий філософ Е.Фром зазначає, що її члени вже не еліта у вище визначеному сенсі цього слова, а група, що творить культуру. У сучасному постмодерному соціумі, таким чином, формується нова правляча еліта, що вирізняється від старої високим рівнем знання та компетентності в технічній сфері. Однак, варто звернути увагу на те, що нова теократична еліта Заходу – інтелектуали – якісно відрізняється від старої еліти тим, що не має того багатомірного уявлення про світ, що мала попередня еліта, представників якої можна було назвати інтелігенцією [13, с.90]. На відміну від інтелігенції, інтелектуали є компетентними спеціалістами лише у своїй специфічній сфері, не претендуючи на носіїв найвищих ідеалів. На нашу думку, така вузькість знання спеціалістів є не стільки показником суспільної деінтелектуалізації, скільки відповіддю на масштабний та надшвидкий темп накопичення різномірної інформації, яку практично неможливо якісно оцінити та опрацювати в цілісному вигляді.

Крім того, саме у сучасному суспільстві культурне споживання змінює власні акценти в бік найбільш конвертованих видів споживання, а традиційно «висококультурні» його види (наприклад, поезія, художня література) перетворюються на індикатор культурного капіталу, «додаток», поступово втрачаючи роль фактора конструювання, яким цей вид споживання був протягом довгого часу. Більше того, доцільність такої зміни акцентів можна пояснити зміною капітального статусу вищенаведеного культурного залучення індивіда, оскільки в часи панування культурної аристократії таке залучення саме по собі вважалося капіталом та вже через свою наявність функціонувало як культурний

капітал, особливо у його символічній формі. Зараз таке культурне споживання саме по собі не може виступати капіталом, оскільки не конвертується, зокрема, у матеріальні преференції, однак є індикатором вміння орієнтуватися та застосовувати знання саме у сучасному суспільстві, обізнаності, ерудованості, знання етикету та норм поведінки. На практиці такий культурний капітал визначається як правильна та коректна поведінка у колективі, знання сучасного етикету, комунікативна компетентність, що загалом можна відобразити поняттям інтелігенція, яке приходить на зміну аристократії. Основою усіх наведених вище показників є знання, накопичене під час навчання, що й стверджували у тому чи іншому контексті дослідники концепції культурного капіталу.

Висновки. Незважаючи на значний евристичний потенціал виокремлення значущих властивостей нематеріальних капіталів, постструктуралістська інтерпретація концепту «культурного капіталу» потребує переосмислення деяких концептуальних засад (це стосується уточнення суспільних суб'єктів-носіїв культурного капіталу, джерел та агентів накопичення та конструювання, типів знань та навиків, що становлять його основу, взаємозв'язку трьох станів культурного капіталу) задля адекватної фіксації у змісті концепту перебігу сучасних тенденцій трансформації соціальних інститутів та агентів соціалізації, засобів реалізації та демонстрації соціальним агентам, індикаторів вимірювання, факторів сприяння процесу накопичення та умов перетворення ресурсів у капітал, взаємозв'язку станів культурного капіталу. Перспективного напрямку дослідження задля з'ясування особливостей концепту "культурний капітал" серед суміжних за змістом понять соціології та інших соціальних наук набуває підхід, в межах якого уточнюються як специфіка актуалізації структурних елементів, спільних для різних нематеріальних форм капіталів (знання, навички), так і суспільних сфер, в межах яких вона здійснюється (освіта, культура). Запропоноване у статті визначення концепту "культурний капітал" формує комплексне уявлення щодо операціональних та структурних складових культурного капіталу, основних його функцій, механізмів та джерел формування та рівней соціологічного знання, до яких може бути зведений даний концепт.

Список використаних джерел

1. Broady D. What is Culture Capital? Comments on Lennart Rosenlund's Social Structure and Change / Donald Broady // Sosiologisk arbok. – 2001. – № 2. – p. 45-58.
2. Bugui P. Cultural capital and educational attainment: a critique of the research / P. Bugui [Електронний ресурс] American Sociological Association Annual Meeting, Sheraton Boston and the Boston Marriott Copley Place, Boston, MA, 2008. Режим доступу до ресурсу:

http://www.allacademic.com/meta/p237501_index.html

3. Голиков А.С. Концептуализация культурного капитала в современной социологии / А.С.Голиков // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2008. – Вып.1. – С.51-58.

4. Bourdieu P. Rites of Institution / Bourdieu P. [Ed. and Intr. John B. Thompson; Transl. by G. Raymond and M. Adamson] // Language and Symbolic Power Cambr., UK: Polity Press, 1991. – P. 117–126.

5. Weininger E.B Cultural capital / E.B.Weininger, A. Lareau [Edited by George Ritzer] //

Encyclopedia of Sociology. – Oxford, UK: Blackwell. – 2007. Режим доступу до ресурсу:

http://www.brockport.edu/sociology/faculty/Cultural_Capital.pdf

6. Rosenlund L. Cultural Change in Norway: Cultural and Economic Dimensions / L. Rosenlund // International Journal of Contemporary Sociology. – 2000. – P.45-70.

7. Герасимова В.А. Рецензия на книгу П.Бурдьё и Ж.-К. Пассрона «Воспроизводство: элементы

теории системы образования» / В.А.Герасимова // Философия и социальные науки. – 2008. –

№ 2. – С. 83-87.

8. Зирянов В. Людський капітал, культурний капітал, студентство, регіон, поселення [Електронний ресурс] / В.Зирянов // Персонал. – 2007. – №8. – Режим доступу до журн.: <http://personal.in.ua/article.php?id=561>

9. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А.Грішнова. – К:Знання, 2001. – 254 с.

10. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В.В.Радаев //

Экономическая социология. – 2002. – Т. 3, № 4. – С. 20-32.

11. Жожиков А.В. Проблемы и пути формирования региональной информационной культурно-

образовательной среды в глобальной сети Интернет / А.В.Жожиков // Университетское управление: практика и анализ. – 2001. – № 4(19). – С. 46-50.

12. Голиков О. С. Особливості конструювання культурного капіталу сучасного українського студентства: автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.01 / О.С. Голиков; Харк. нац. ун-т ім.

В.Н.Каразіна. — Х., 2009. — 19 с.

13. Ильюшина Э. Глобализация постмодерное общество / Э.Ильюшина // Социология: теория,

методы, маркетинг. – 2004. – №.4. – С. 79-98.

Отримано
15.04.201
Зр.